

ارتباطات بین‌المللی

جلد یکم

جهان سوم، یونسکو و «نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات»

دکتر کاظم معتمدنژاد

استاد علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبائی

دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها

۱۳۸۹

سرشناسه: معتمدنژاد، کاظم، ۱۳۱۳ -
عنوان و نام پدیدآورنده: ارتباطات بین‌المللی / کاظم معتمدنژاد
مشخصات نشر: تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاونت مطبوعاتی و اطلاع‌رسانی، دفتر
مطالعات و توسعه رسانه‌ها، ۱۳۸۹ -
مشخصات ظاهری: ۲ ج.
شابک: دوره: ۰۰-۳۱-۹۹۳۴-۹۶۴-۹۷۸، ۰۰۰۰۰۰۰۰۰ ریال: ج. ۱: ۷-۳۲-۹۹۳۴-۹۶۴-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: کتابنامه
مندرجات: ج. ۱. جهان سوم، یونسکو و «نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات»
موضوع: ارتباط بین‌المللی
شناسه افزوده: ایران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها.
رده‌بندی کنگره: ۱۳۸۹ عم ۱۳۴/ف ۳۹۶
رده‌بندی دیویی: ۳۰۲/۲
نمارة کتابشناسی ملی: ۲۰۹۶۵۸۵

دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

ارتباطات بین‌المللی (جلد یکم)

دکتر کاظم معتمدنژاد

چاپ اول: ۱۳۸۹ شمارهگان: ۱۵۰۰ نسخه، قیمت: ۶۰۰۰ تومان

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات

شابک جلد اول: ۷-۳۲-۹۹۳۴-۹۶۴-۹۷۸ ISBN: 978-964-9934-32-7

شابک دوره: ۰۰-۳۱-۹۹۳۴-۹۶۴-۹۷۸ ISBN: 978-964-9934-31-0

www.rasaneh.org e-mail: info@rasaneh.org

نشانی: خیابان شهید بهشتی، خیابان پاکستان، کوچه دوم، شماره ۱۱

تلفن: ۸۸۷۳۷۲۴۸، ۴۱۳-۸۸۷۳، دورنویس: ۸۸۷۳۰۴۷۷

فهرست مطالب

<p>III. ارتباطات جهانی و جغرافیای سیاسی ..... ۷۲</p> <p>IV. جغرافیای اطلاعات ..... ۷۴</p> <p>V. جغرافیای اقتصادی رسانه‌ها ..... ۷۶</p> <p>۵. مطالعات تاریخی درباره ارتباطات بین‌المللی ..... ۷۷</p> <p>۶. مطالعات انتقادی در ارتباطات بین‌المللی ..... ۷۸</p> <p>الف. آثار پژوهشگران ارتباطی انتقاداتش غربی ..... ۸۱</p> <p>ب. آثار ارتباطی محققان انتقادنگر جهان سوم ..... ۸۶</p> <p>بخش سوم. سازمان ملل متحد و ارتباطات بین‌المللی ..... ۹۰</p> <p>۱. مصوبات کنفرانس بین‌المللی آزادی اطلاعات ..... ۹۱</p> <p>۲. گزارش شورای اقتصادی و اجتماعی ملل متحد درباره آزادی اطلاعات ..... ۹۴</p> <p>الف. توصیه‌های کلی ..... ۹۶</p> <p>ب. توصیه‌های عملی ..... ۹۷</p> <p>ب. توصیه‌های مربوط به مسائل فنی ..... ۹۷</p> <p>بخش چهارم. «یونسکو» و مطالعات نوین در ارتباطات بین‌المللی ..... ۹۹</p> <p>۱. نشست کارشناسان ارتباطات در مونترآل ..... ۱۰۰</p> <p>۲. گردهمایی مشورتی پژوهش‌های ارتباطی در پاریس ..... ۱۰۴</p> <p>مأخذ فصل یکم ..... ۱۱۵</p> <p>پیوست فصل یکم. توسعه مطالعات ارتباطات بین‌المللی در دوره پس از جنگ جهانی دوم در آمریکا ..... ۱۲۴</p> <p>۱. برنامه‌های مطالعات ارتباطات بین‌المللی در ایالات متحده آمریکا ..... ۱۲۵</p> <p>الف. برنامه پژوهشی ارتباطات بین‌المللی ..... ۱۲۷</p> <p>II. ارتباطات دور و جغرافیا ..... ۱۲۹</p>	<p>مقدمه ناشر ..... ۱۱</p> <p>پیشگفتار ..... ۱۳</p> <p>مقدمه. وسایل ارتباط جمعی و روابط بین‌المللی ..... ۲۱</p> <p>۱. نقش وسایل ارتباطی و خبری در جوامع معاصر ..... ۲۹</p> <p>۲. وسایل ارتباط جمعی و نیازهای اجتماعی ..... ۳۳</p> <p>الف. شناخت محیط ..... ۳۴</p> <p>ب. سرگرمی ..... ۳۴</p> <p>پ. روان درمانی اجتماعی ..... ۳۴</p> <p>مأخذ مقدمه ..... ۳۸</p> <p>فصل یکم. جایگاه ارتباطات بین‌المللی در مطالعات ارتباطی ..... ۳۹</p> <p>بخش یکم. مفهوم‌ها و کارکردهای ارتباطات ..... ۴۱</p> <p>۱. مفاهیم ارتباط و ارتباطات ..... ۴۴</p> <p>الف. تحول ارتباطات ..... ۴۶</p> <p>ب. ارتباطات و سازماندهی اجتماعی ..... ۴۷</p> <p>پ. ارتباطات و نظم نوین اجتماعی ..... ۵۰</p> <p>بخش دوم. پیشگامان و راه پویان مطالعات ارتباطات بین‌المللی ..... ۵۴</p> <p>۱. نخستین مطالعات در ایالات متحده آمریکا ..... ۵۵</p> <p>۲. اولین کوشش‌های محققان فرانسوی ..... ۵۹</p> <p>۳. مطالعات ارتباطات بین‌المللی پس از جنگ جهانی دوم ..... ۶۰</p> <p>۴. دیدگاه‌های جغرافیایی درباره ارتباطات بین‌المللی ..... ۶۸</p> <p>الف. بررسی‌های جغرافیایی پژوهشگران ارتباطی ..... ۶۸</p> <p>I. جغرافیای سیاسی اطلاعات ..... ۷۰</p> <p>II. ارتباطات دور و جغرافیا ..... ۷۲</p>
--	---

- الف. سرویس‌های خبری جهانی ۱۷۶
- ب. دستگاه‌های خبرگیری ۱۷۷
- پ. شیوه‌های جمع‌آوری و توزیع اخبار ۱۷۹
- ت. مسئله آزادی خبرگزاری ۱۸۵
- ث. عکس‌های خبری، نقطه ضعف خبرگزاری ۱۸۷
- ج. سرویس‌های اختصاصی ۱۸۸
- چ. سازمان و گرداندگان خبرگزاری ۱۸۹
۳. خبرگزاری انگلیسی رویتر ۱۹۴
- الف. کارکنان و مشترکان رویتر ۱۹۶
- ب. صاحبان رویتر ۱۹۸
- پ. سرویس‌های خبری رویتر ۱۹۹
۱. سرویس جهانی ۲۰۰
- II. سرویس فرانسه زبان ۲۰۳
- III. سرویس اخبار رادیویی و تلویزیونی ۲۰۴
- IV. سرویس اخبار اقتصادی ۲۰۶
۷. رویتر در عصر الکترونیک ۲۰۷
- VI. سرویس‌های فنی و تجاری ۲۰۹
- ت. منشور خبرگزاری رویتر ۲۱۱
۴. «آسوشیتدپرس» و «یونایتد پرس اینترنشنال»
 دو خبرگزاری بزرگ آمریکایی ۲۱۲
- الف. تحول تاریخی خبرگزاری‌های آمریکایی ۲۱۴
۱. موقعیت انحصاری «آسوشیتدپرس» ۲۱۶
- II. رقابت «یونایتدپرس» ۲۱۸
- III. پیشرفت دوخبرگزاری آمریکایی در فاصله دو جنگ جهانی ۲۱۹
- IV. ورود رادیو به صحنه رقابت خبری ۲۲۱
۷. «یونایتدپرس» و «اینترناشنال نیوزسرویس» ۲۲۲
- ب. «آسوشیتدپرس» کنونی ۲۲۳
- پ. «یونایتدپرس اینترنشنال» کنونی ۲۲۵
- ت. رقابت شدید دوخبرگزاری آمریکایی ۲۳۰
۵. «تاس» خبرگزاری اتحاد جماهیر شوروی سابق ۲۳۴
- الف. طرز اداره و سازمان خبرگزاری تاس ۲۳۶
- II. رهبری عقاید و مطالعات بلندمدت ۱۳۲
- III. منازعه شرق و غرب ۱۳۵
- ب. پژوهش‌های ارتباطات سیاسی بین‌المللی ۱۳۷
۱. ارتباطات و سیاست‌گذاری عمومی ۱۳۹
- II. جریان‌های رسانه‌ای بین‌المللی ۱۴۰
- III. تصویرهای ارتباطی عکس‌المعمل‌های مخاطبان ۱۴۱
- IV. ارتباطات و سیاست در مناطق ماقبل صنعتی ۱۴۳
- V. ارتباطات در منازعه جهانی ۱۴۶
- ب. نخستین سمپوزیوم مطالعات ارتباطات بین‌المللی ۱۴۸
- ماخذ بیوست فصل یکم ۱۵۵
- فصل دوم، وسایل انتقال و انتشار اطلاعات بین‌المللی ۱۵۷
- بخش یکم، خبرگزاری‌های بزرگ جهانی ۱۶۰
۱. شیوه‌های انتقال و انتشار اخبار خبرگزاری‌ها ۱۶۱
- الف. دگرگونی تشکیلات فنی، حرفه‌ای و اداری مؤسسات پخش اخبار ۱۶۳
- ب. دگرگونی محتوا و شکل مطبوعات ۱۶۳
- پ. لزوم تکمیل و تعقیب اخبار ۱۶۴
۱. نواحی پرخبر ۱۶۵
- II. نواحی کم‌خبر ۱۶۵
- III. نواحی بی‌خبر ۱۶۵
۲. پیشینه تاریخی خبرگزاری‌های غربی ۱۶۷
- الف. خبرگزاری‌های اروپایی ۱۶۸
۱. از آژانس هاواس تا خبرگزاری فرانسه ۱۶۸
- II. آژانس ولف ۱۷۰
- III. آژانس رویتر ۱۷۱
- ب. خبرگزاری‌های آمریکایی ۱۷۲
۱. خبرگزاری آسوشیتدپرس ۱۷۲
- II. خبرگزاری یونایتدپرس اینترنشنال ۱۷۳
۳. خبرگزاری فرانسه ۱۷۴

فصل سوم. نابرابری های ارتباطی و اطلاعاتی جهانی	۲۳۷
بخش یکم. جغرافیای نابرابری های ارتباطی	۲۳۹
۱. وضعیت جهانی نابرابری های ارتباطی	۲۴۱
الف. نابرابری های ساختاری	۲۴۲
I. تولید کاغذ	۲۴۲
II. فرستنده های رادیو و تلویزیون	۲۴۴
ب. نابرابری های اطلاعات و معرفت ها	۲۴۵
I. چگونگی انتشار کتاب	۲۴۶
II. وضع مطبوعات: تمداد و شمارگان	۲۴۷
III. تولید فیلم های سینمایی	۲۵۲
IV. تهیه و تدارک برنامه های رادیویی و تلویزیونی	۲۵۳
ب. امکانات و وسایل استفاده از ارتباطات رسانه ای	۲۵۴
I. مطالعه کتاب و مطبوعات	۲۵۸
II. سالن های سینما و تماشگران فیلم های سینمایی	۲۶۱
III. گیرنده های رادیو و تلویزیون	۲۶۱
۲. ریشه ها و زمینه های توسعه نیافتگی ارتباطات در جهان سوم	۲۶۲
الف. بی سولادی	۲۶۲
ب. نابرابری ها و پراکندگی های ارتباطات	۲۶۹
I. نابرابری ها در داخل کشورها	۲۷۰
II. نابرابری های جهانی	۲۷۱
III. قدرت ارتباطی چند کشور و ضعف ارتباطی کشورهای دیگر	۲۷۱
۱. خبرگزاری ها	۲۷۲
۲. مطبوعات، رادیو-تلویزیون و سینما	۲۷۲
۳. آمار هشدار دهنده	۲۷۲
بخش دوم. نظریه آمریکایی «جریان آزاد اطلاعات» در جهان	۲۷۲
۱. مقابله با کارتل خبری اروپایی و معارضه در سطح جهانی	۲۷۲
۲. بخش ها و سرویس های خبری	۲۷۸
۳. خبرنگاران و مشترکان	۲۷۹
۴. ارکستری بدون تکنواز	۲۸۱
بخش دوم. مطبوعات جهانی مهم آمریکا	۲۴۲
۱. نیویورک تایمز	۲۴۲
۲. واشنگتن پست	۲۴۴
۳. لوس آنجلس تایمز	۲۴۵
۴. مجله های خبری «تایم» و «نیوزویک»	۲۴۶
الف. مجله هفتگی «تایم»	۲۴۷
ب. مجله هفتگی «نیوزویک»	۲۵۲
بخش سوم. بنگاه های سخن پراکنی غربی	۲۵۳
۱. بنگاه سخن پراکنی انگلستان «بی.بی.سی»	۲۵۴
۲. رادیو صدای آمریکا	۲۵۸
۳. رادیو بین المللی فرانسه	۲۶۱
بخش چهارم. شبکه های تلویزیونی تجارتي آمریکا	۲۶۲
۱. کمپانی سخن پراکنی ملی (ان.بی.سی)	۲۶۲
۲. سیستم سخن پراکنی کلمبیا (سی.بی.اس)	۲۶۵
۳. کمپانی سخن پراکنی آمریکا «ای.بی.سی»	۲۶۷
۴. سرویس سخن پراکنی عمومی «پی.بی.اس»	۲۶۹
۵- شبکه تلویزیونی کابلی سی.ان.ان	۲۷۰
۶- شبکه تلویزیونی فاکس نیوز	۲۷۱
۷. مسائل و مشکلات شبکه های تلویزیونی سراسری آمریکا	۲۷۱
الف. شبکه های قدیمی	۲۷۲
ب. شبکه تلویزیونی آموزشی	۲۷۲
ت. نوعی تلویزیون کابلی	۲۷۲
ث. یک نوع شبکه کابلی دیگر	۲۷۲
ج. شبکه کابلی جدیدالتاسیس دیگر	۲۷۲
۸. توسعه دستگاه های ویدئو	۲۷۲
ماخذ فصل دوم	۲۷۸

- الف. دیپلماسی عمومی..... ۳۹۶
- ب. دیپلماسی فرهنگی..... ۳۹۸
- پ. دیپلماسی رسانه‌ای..... ۴۰۰
۴. دیپلماسی رسانه‌ای و سیاست خارجی..... ۴۰۲
- الف. دیپلماسی رسانه‌ای و هویت ملی..... ۴۰۵
- ب. دیپلماسی رسانه‌ای و تصویر بین‌المللی..... ۴۰۸
- پ. دیپلماسی رسانه‌ای و سلسله مراتب سیاسی جهانی..... ۴۰۹
- مأخذ فصل سوم..... ۴۱۷
- فصل چهارم. جهان سوم و نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات..... ۴۲۱**
- بخش یکم. بازنگری پژوهشگران انتقاندگر درباره نابرابری ارتباطات و عدم تعادل اطلاعات..... ۴۲۵**
- بخش دوم. مساعی ارتباطی جدید «یونسکو»..... ۴۲۱**
۱. کوشش در راه جریان آزاد و متعادل اطلاعات..... ۴۳۴
- الف. قطعنامه مربوط به بخش مستقیم ماهواره‌ای برنامه‌های تلویزیونی..... ۴۳۵
- ب. طرح اعلامیه راجع به نقش وسایل ارتباط جمعی در روابط بین‌المللی..... ۴۳۶
۲. پیشبرد سیاست‌های ملی ارتباطی..... ۴۳۷
۳. تشکیل کمیسیون بین‌المللی یونسکو برای مطالعه درباره مسائل ارتباطات..... ۴۴۴
- الف. گزارش مقدماتی «کمیسیون بین‌المللی مطالعه درباره مسائل ارتباطات»..... ۴۴۵
- I. عدم تعادل اطلاعات..... ۴۴۷
- II. آزادی و مسئولیت اطلاعات..... ۴۴۷
- III. حاکمیت دولت‌ها..... ۴۴۸
- IV. ارتباطات و توسعه..... ۴۴۸
- ب. گزارش نهایی «کمیسیون بین‌المللی مطالعه درباره مسائل ارتباطات»..... ۴۴۹
۴. اعلامیه «یونسکو» درباره نقش بین‌المللی وسایل ارتباط جمعی..... ۴۵۱
۲. تزلزل در نظریه آمریکایی و توجه به نظریه فرانسوی..... ۳۲۷
- بخش سوم. نظریه‌ها و الگوهای غربی کاربرد ارتباطات در نوزاری توسعه جهان سوم..... ۳۲۶
- بخش چهارم. تصویرسازی و تحریف خبری در رسانه‌های غرب..... ۳۴۳
۱. ریشه‌یابی تاریخی نگرش‌های تحقیرآمیز غربی..... ۳۴۵
- الف. از دوران باستان تا دوره معاصر..... ۳۴۵
- ب. از «مونتسکیو» تا «ماکس وبر»..... ۳۴۸
۲. امپریالیسم خبری و تحریف واقعیت‌ها..... ۳۵۰
- الف. نظریه‌های انتقادی..... ۳۵۲
- ب. روش‌های پژوهش در تصویرسازی وسایل ارتباط جمعی..... ۳۵۸
۳. سیری در پوشش خبری انقلاب اسلامی ایران در رسانه‌های غربی..... ۳۶۱
- بخش پنجم. سلطه ارتباطی، سیاست‌های جهانی و روابط بین‌المللی: از گزارشگری خبری تا دیپلماسی رسانه‌ای..... ۳۷۵
۱. نقش ارتباطات در روابط بین‌المللی..... ۳۷۶
- الف. کاربرد ارتباطات در سیاست‌های جهانی..... ۳۷۹
- A. گزارشگری جنگ‌ها و بحران‌های جهانی..... ۳۸۱
- II. سوابق و علل توجه به اخبار خشونت و جنگ..... ۳۸۵
۱. جنگ بر اثر اختلاف فرهنگ‌ها..... ۳۸۵
۲. شیفتگی رسانه‌ها به جنگ و بی‌اعتنایی آن‌ها به صلح..... ۳۸۸
۳. بی‌توجهی به ارتباطات در مطالعات مربوط به صلح..... ۳۸۹
۲. جهانی‌سازی اقتصادی و فرهنگی در عصر اطلاعات..... ۳۹۲
- الف. مقررات‌زدایی و خصوصی‌سازی ارتباطات..... ۳۹۲
- ب. گسترش جهانی فرهنگ رسانه‌ای..... ۳۹۴
۳. ارتباطات و تحولات دیپلماسی..... ۳۹۵

۵. قطنامه مربوط به اصول اساسی برقراری یک
«نظام نوین جهانی اطلاعات
و ارتباطات» ۴۵۶
۶. تأسیس برنامه بین‌المللی یونسکو برای توسعه
ارتباطات ۴۵۷
۷. تصویب برنامه بزرگ یونسکو در مورد
ارتباطات در خدمت انسان ۴۵۹
- بخش سوم. کوشش‌های ارتباطی جنبش
کشورهای غیرمتهد ۴۶۱
۱. تصمیمات ارتباطی کنفرانس سران جنبش
غیرمتهد در الجزیره (سپتامبر ۱۹۷۳) ۴۶۵
۲. تصمیمات ارتباطی کنفرانس سران کشورهای
جنبش غیرمتهد در کلمبو (اوت ۱۹۷۶) ۴۶۷
۳. همکاری برای تأسیس شبکه خبرگزاری‌های
کشورهای غیرمتهد ۴۶۹
۴. اقدام‌های ارتباطی جنبش کشورهای
غیرمتهد در دهه‌های ۱۹۹۰ و ۲۰۰۰ ..... ۴۷۰
- بخش چهارم. یونسکو، غیرمتهدها و
سیاست‌های اطلاعاتی و ارتباطی ۴۷۳
۱. مفاهیم مختلف سیاست‌های اطلاعاتی و
ارتباطی ۴۷۴
۲. اعلامیه درباره اطلاعات و وسایل
ارتباط جمعی ۴۷۶
۳. اقدامات ارتباطی غیرمتهدها ۴۷۹
۴. قطنامه تونس برای توسعه اطلاعات و ارتباطات
در جهان سوم ۴۸۲
- الف. در چارچوب برنامه جریان آزاد اطلاعات و
سیاست‌های ارتباطی (بخش ۱۴-۴) ۴۸۳
۱. مبادله اطلاعات بین کشورهای در حال
توسعه ۴۸۳
- II. تحقیقات و تربیت متخصصان ۴۸۴
- ب. در چارچوب برنامه توسعه و کاربرد نظام‌های
ارتباطی (بخش ۱۵-۴) ۴۸۴
- ب. پایه‌گذاری شبکه بین‌المللی خبرگزاری‌های
کشورهای غیرمتهد: (ژانویه ۱۹۷۵) ۴۸۷
- ت. مشخصات شبکه خبرگزاری‌های کشورهای
غیرمتهد ۴۸۸
- I. هدف‌های شبکه و طرز کار آن ۴۹۱
- II. هماهنگی فعالیت‌ها و مراکز بخش
منطقه‌ای ۴۹۲
- III. واکنش‌ها علیه شبکه خبرگزاری‌ها ۴۹۵
- بخش پنجم. اعلامیه «یونسکو» درباره نقش
وسایل ارتباط جمعی در روابط
بین‌المللی ۴۹۷
۱. تاریخچه پر تضاد اعلامیه ۴۹۸
۲. سخنان مدیر کل «یونسکو» درباره تصویب
اعلامیه ۵۰۷
۳. بررسی اصول اعلامیه ۵۰۹
- الف. توجه به خواست‌های جهان سوم ۵۱۰
- ب. برخورد «آزادی» و «مسئولیت» ۵۱۴
- مأخذ فصل چهارم ۵۲۲
- پیوست‌های فصل چهارم: ۵۲۵
- پیوست ۱. مسئله عدم تعادل جهانی اطلاعات
مقاله حفیظ توبوز ۵۲۷
۱. چگونگی عدم تعادل اطلاعات ۵۲۸
- الف. عدم تعادل اطلاعات چگونه ظاهر
می‌شود؟ ۵۳۰
- ب. دلایل عدم تعادل اطلاعات ۵۳۶
- I. عدم تعادل در زمینه فعالیت خبرگزاری‌ها ۵۳۷
- II. نابرابری در زمینه بخش برنامه‌های
رادیویی ۵۴۰
- III. نابرابری در زمینه تلویزیون ۵۴۱
- IV. نابرابری در دستیابی به ماهواره‌ها ۵۴۱
- ب. کمبود اطلاعات در مورد کشورهای در حال
توسعه ۵۴۲
- ت. سلفه فرهنگی و سیاسی کشورهای
صنعتی ۵۴۴
۲. گسترش نظریه «جریان متعادل
اطلاعات» ۵۴۴
- الف. یونسکو و عدم تعادل در زمینه اطلاعات. ۵۴۵

- I. شانزدهمین و هفدهمین اجلاس‌های کنفرانس عمومی یونسکو (۱۹۷۰ و ۱۹۷۲)..... ۵۴۵
- II. گردهمایی «تامیره» (مه ۱۹۷۳)..... ۵۴۶
- III. هجدهمین اجلاس کنفرانس عمومی یونسکو (۱۹۷۴)..... ۵۴۸
- IV. نوزدهمین اجلاس کنفرانس عمومی یونسکو (۱۹۷۶)..... ۵۵۰
- V. مسیر جدید یونسکو..... ۵۵۱
- VI. گردهمایی فلورانس (آوریل ۱۹۷۷)..... ۵۵۲
- ب. کشورهای غیرمتعهد و عدم تعادل اطلاعات..... ۵۵۲
- I. سمپوزیوم تونس (مارس ۱۹۷۶)..... ۵۵۴
- II. کنفرانس وزیران اطلاعات کشورهای غیرمتعهد دردهلی نو و کنفرانس سران آن‌ها در کلمبو (ژوئیه و اوت ۱۹۷۶)..... ۵۵۶
- III. شورای هماهنگی کشورهای غیرمتعهد..... ۵۵۷
- IV. نخستین کنفرانس تشکیلات بخش رادیویی و تلویزیونی کشورهای غیرمتعهد (سارایوو، یوگسلاوی سابق) اکتبر ۱۹۷۷..... ۵۵۸
- پ. فعالیت‌های دیگر برای تعادل بیشتر اطلاعات..... ۵۵۸
- I. کنفرانس کاندی (آوریل ۱۹۷۵)..... ۵۵۸
- II. سمینار نیویورک (سپتامبر ۱۹۷۵)..... ۵۵۹
- III. گردهمایی نیس (اکتبر ۱۹۷۵)..... ۵۵۹
- IV. سمینار مکزیکو (مه ۱۹۷۶)..... ۵۶۰
- V. گردهمایی‌های لسترو امستردام (سپتامبر ۱۹۷۶ و سپتامبر ۱۹۷۷)..... ۵۶۲
- ت. اقدامات لازم برای تعادل بهتر اطلاعات..... ۵۶۳
- I. تأسیس خبرگزاری منطقه‌ای آفریقا..... ۵۶۳
- II. از آمریکای لاتین تا آسیا..... ۵۶۴
- ث. شبکه خبرگزاری‌های کشورهای غیرمتعهد..... ۵۶۵
- I. هدف‌های شبکه..... ۵۶۶
- II. اولین موافقت فعالیت شبکه..... ۵۶۷
- III. همکاری بین رادیوها و تلویزیون‌ها..... ۵۶۸
- IV. کمیته هماهنگی..... ۵۶۹
- V. نرخ‌های ارز برای مخابره اطلاعات..... ۵۷۱
- ج. مفاهیم جدید، موقعیت‌های جدید..... ۵۷۲
- ماخذ پیوست ۱..... ۵۷۵
- پیوست ۲. نظم نوین جهانی اطلاعات..... ۵۷۶
- سخنرانی مصطفی مسمودی وزیر سابق اطلاعات تونس..... ۵۷۶
- پیوست ۳. مصوبات کنفرانس‌های سران کشورهای غیرمتعهد..... ۵۸۵
۱. چهارمین کنفرانس سران کشورهای غیرمتعهد: الجزیره، ۵ تا ۹ سپتامبر ۱۹۷۳: برنامه عمل برای همکاری اقتصادی..... ۵۸۵
۲. پنجمین کنفرانس سران کشورهای غیرمتعهد: کلمبو ۱۶ تا ۱۹ اوت ۱۹۷۶..... ۵۸۶
- ا. اعلامیه سیاسی: نکته ۲۱، تخصیص داده شده به شبکه خبرگزاری‌ها..... ۵۸۶
- II. قطعنامه درباره شبکه خبرگزاری‌ها..... ۵۸۸
- پیوست ۴. متن قطعنامه تونس برای تجدید تعادل و وسایل ارتباط جمعی (۲۷ نوامبر ۱۹۷۶)..... ۵۹۱
- پیوست ۵. اعلامیه «یونسکو» درباره اصول بنیادی مربوط به کمک وسایل ارتباط جمعی در تحکیم صلح، تفاهم بین‌المللی، پیشبرد حقوق بشر و مبارزه علیه نژادپرستی، «آبازتاید» و تحریک به جنگ (مصوب ۲۸ نوامبر ۱۹۷۸)..... ۵۹۳
- فهرست ماخذ فارسی..... ۶۰۳
- فهرست ماخذ لاتین..... ۶۰۵
- فهرست آژانس‌ها، اتحادیه‌ها، انجمن‌ها، خبرگزاری‌ها و سازمان‌ها..... ۶۱۷

مقدمه ناشر

تغییرات و تحولات شتاب‌آلود در جهان پیش رو و رشد روزافزون تکنولوژی‌های ارتباطات در عرصه جهانی جنگ امواج و پیام‌ها، دستیابی به راهکارهایی را که با توسل به آن بتوان نیازهای ارتباطی کشور را متناسب با نقش، شأن و جایگاه ایران اسلامی پاسخگو بود، ضروری می‌نماید.

ارتباطات و پیام‌رسانی به پشتوانه رشد و گسترش تکنولوژی، تمام جهان را تحت پوشش خود گرفته‌اند. وسایل ارتباط جمعی طی تکامل تدریجی خود در طول تاریخ و با کارکردهای گوناگون، امکان مصون بودن افراد و کشورها از تأثیر پیام‌های ناخواسته، و مستغنی از شرکت در جریان بین‌المللی اطلاعات را از بین برده‌اند.

از سوی دیگر رشد جمعیت، زندگی شهرنشینی، ناامنی و تحولات سیاسی - اجتماعی، هر روز نیاز انسان را به آگاهی از وقایع جاری محیط زندگی افزایش می‌دهند. بنابراین هم به جهت بهره‌وری از دانش بشر معاصر و در نتیجه رشد و پیشرفت علمی و هم به لحاظ مقابله مؤثر با ابعاد مخرب این ارتباطات بین‌المللی، ناگزیر از حضوری قوی و مؤثر در

این جریان ارتباطی هستیم که از لوازم اولیه آن، شناخت هر چه بیشتر ابعاد و امکانات، پیشینه‌های تاریخی و سیاست‌ها و برنامه‌های ارتباط بین‌المللی است.

در این راستا دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها بر اساس رسالت و مسئولیت خود مبادرت به انتشار اثر ارزشمند جناب آقای دکتر کاظم معتمدنژاد نموده است.

کتاب حاضر با عنوان «ارتباطات بین‌المللی» در مجموعه‌ای دوجلدی، گزیده‌ای از مطالعات نویسنده است که در مناسبت‌های گوناگون جمع‌آوری و تدوین شده و با توجه به گذشت زمان، بازنگری مجدد، ویراستاری و به روز شده است.

جلد یکم کتاب در چهار فصل به بررسی «دیدگاه‌های جغرافیایی، تاریخی، اقتصادی در باب ارتباطات بین‌المللی، وسایل و امکانات انتقال و انتشار اطلاعات، جهان سوم در برابر سلطه ارتباطی و جهان سوم و نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات» می‌پردازد.

بررسی برنامه‌های یونسکو با تفکیک موضوعات ذیل که عبارتند از: «برنامه یونسکو درباره توسعه بین‌المللی ارتباطات»، «برنامه بزرگ یونسکو در مورد ارتباطات در خدمت انسان»، «دگرگونی سیاست‌ها و برنامه‌های ارتباطی یونسکو» و «استراتژی نوین ارتباطی» به جای «نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات» مطالب جلد دوم و شامل فصول پنجم تا هشتم کتاب است.

این دفتر ضمن تشکر و قدردانی از استاد ارجمند جناب آقای دکتر معتمدنژاد، امید دارد کتاب مذکور بخشی از نیازهای محققین و دانشجویان این حوزه علمی را پاسخگو باشد.

محمد مهدی انصاری

مدیرکل دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها

پیشگفتار

کتاب *ارتباطات بین‌المللی*، که در یک مجموعه دو جلدی به خوانندگان عرضه شده است، گزیده‌ای از نوشته‌های مختلف نویسنده در این زمینه مهم مطالعات ارتباطی است. برخی از این نوشته‌ها، برای نخستین بار، در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، در اوج مباحثه‌های بین‌المللی مربوط به نابرابری ارتباطات و عدم تعادل اطلاعات و گسترش مساعی کشورهای جهان سوم برای برقراری «نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات»، در اجلاس‌های کنفرانس عمومی «یونسکو» و اجلاس‌های کنفرانس سران کشورهای عضو جنبش عدم تعهد، تهیه و تدوین شده‌اند. بعضی از آن‌ها هم، به صورت گزارش‌های مشارکت نویسنده در چند اجلاس کنفرانس عمومی «یونسکو» و «شورای بین‌الدول برنامه بین‌المللی یونسکو برای توسعه ارتباطات»، تدارک یافته‌اند و برخی نیز مقاله‌های عرضه شده به کنفرانس‌ها و سمینارهای انجمن‌های جهانی و منطقه‌ای ارتباطات و به ویژه، «انجمن بین‌المللی تحقیق در ارتباطات جمعی»، مقاله‌های مورد ارائه به همایش‌های علمی داخلی و همچنین، مقاله‌های

منتشر شده در مقدمه‌های کتاب‌های مربوط به ارتباطات یا مجله‌های تخصصی ارتباطی داخل کشور و مخصوصاً فصلنامه رسانه، بوده‌اند.

علاوه بر نوشته‌های مذکور، متن‌هایی هم به‌عنوان پیوست فصل‌های مختلف کتاب، در این مجموعه عرضه شده‌اند که تمام آن‌ها، به‌جز یک مورد، که ترجمه آن با سرپرستی و ویراستاری مؤلف صورت گرفته است، به وسیله خود وی به فارسی ترجمه گردیده‌اند.

لازم به یادآوری است که با توجه به قدیمی شدن بسیاری از مطالب مربوط به ارتباطات بین‌المللی، به صورت مندرج در جزوه‌های درسی، گزارش‌های علمی یا مقاله‌های تخصصی یادشده و ضرورت رفع کمبودهای آن‌ها، مطالب فراوانی هم برای به‌روز کردن مندرجات کتاب و منطبق ساختن آن‌ها با تحولات جدید ارتباطات بین‌المللی، تدارک یافته‌اند و به متن‌های قبلی افزوده شده‌اند. هر چند در این میان، به سبب فراوانی و پراکندگی مطالب مورد عرضه در برخی از متن‌های قبلی، با وجود تمام کوشش‌هایی که برای خودداری از ارائه مطالب تکراری صورت گرفته‌اند، هنوز موارد محدودی از این تکرارها برجای مانده‌اند، و باید امیدوار بود در چاپ بعدی کتاب، با بررسی و بازنگری دقیق‌تر آن‌ها، کنار گذاشته شوند.

کتاب *ارتباطات بین‌المللی*، در مجموعه دوجلدی آن، دارای مقدمه و هشت فصل مهم است، که بخش‌های متعدد آن‌ها، زمینه‌های مختلف مطالعات مربوط به این ارتباطات را دربرمی‌گیرند.

- در مقدمه کتاب، با عنوان «وسایل ارتباط جمعی و روابط بین‌المللی»، نقش وسایل ارتباطی و خبری در جوامع معاصر و چگونگی تأمین نیازهای اجتماعی از طریق وسایل مذکور، مطرح شده‌اند.

- فصل یکم کتاب، به «جایگاه ارتباطات بین‌المللی در مطالعات ارتباطی»، اختصاص یافته است. در بخش یکم این فصل، «مفهوم‌ها و

کارکردهای ارتباطات»، «مفاهیم ارتباط و ارتباطات و تحول ارتباطات»، در بخش دوم آن، پیشگامان و پویندگان مطالعات ارتباطات بین‌المللی (نخستین مطالعات در ایالات متحده آمریکا، اولین کوشش‌های محققان فرانسوی، مطالعات ارتباطات بین‌المللی پس از جنگ جهانی دوم، دیدگاه‌های جغرافیایی دربارهٔ ارتباطات بین‌المللی، مطالعات تاریخی در مورد ارتباطات بین‌المللی و مطالعات انتقادی در ارتباطات بین‌المللی)، در بخش سوم کتاب، «سازمان ملل متحد و ارتباطات بین‌المللی» (مصوبات کنفرانس بین‌المللی آزادی اطلاعات، گزارش شورای اقتصادی و اجتماعی ملل متحد دربارهٔ آزادی اطلاعات) و در بخش چهارم آن، «یونسکو و مطالعات نوین در ارتباطات بین‌المللی» (نشست کارشناسان ارتباطات در مونترآل و گردهمایی مشورتی پژوهش‌های ارتباطی در پاریس)، مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

در پایان این فصل، فهرست مآخذ علمی مورد ارجاع در بخش‌های مختلف آن، ارائه گردیده است و همچنین یک پیوست، تحت عنوان «توسعهٔ مطالعات ارتباطات بین‌المللی در دورهٔ پس از جنگ جهانی دوم در آمریکا»، عرضه شده است.

- در فصل دوم کتاب، به مطالعهٔ «وسایل و امکانات انتقال و انتشار اطلاعات بین‌المللی» پرداخته شده است. بخش یکم این فصل، خبرگزاری‌های بزرگ جهانی، شامل خبرگزاری‌های اروپایی و خبرگزاری‌های آمریکایی را معرفی کرده است. در آغاز این بخش، شیوه‌های انتقال و انتشار اخبار خبرگزاری‌ها و پیشینهٔ تاریخی خبرگزاری‌های غربی (از آژانس هاواس تا خبرگزاری فرانسه، آژانس ولف و آژانس رویتر و خبرگزاری‌های آسوشیتدپرس و یونایتدپرس ایترنشنال آمریکا)، مطرح شده‌اند و سپس شرایط فعالیت و شیوه‌های کار چهار خبرگزاری بزرگ کنونی غربی (خبرگزاری فرانسه، خبرگزاری

انگلیسی رویترو دو خبرگزاری آمریکایی آسوشیتدپرس و یونایتدپرس اینترنشنال) و خبرگزاری ایترناس فدراسیون روسیه، مورد مطالعه قرار گرفته‌اند.

در بخش دوم فصل دوم، «مطبوعات جهانی آمریکا» (روزنامه‌های نیویورک‌تایمز، واشنگتن‌پست و لوس‌آنجلس‌تایمز و مجله‌های خبری تایم و نیوزویک)، معرفی گردیده‌اند. بخش سوم فصل اخیر، به بررسی وضعیت‌ها و فعالیت‌های «بنگاه‌های معروف سخن‌پراکنی غربی» («بنگاه سخن‌پراکنی انگلستان» (بی.بی.سی.))، «رادیو صدای آمریکا» و «رادیو بین‌المللی فرانسه» (اختصاص یافته است و در بخش چهارم آن، «شبکه‌های تلویزیونی تجارتي آمریکا»، شامل «کمپانی سخن‌پراکنی ملی» (ان.بی.سی.))، «سیستم سخن‌پراکنی کلمبیا» (سی.بی.اس.))، «کمپانی سخن‌پراکنی آمریکا» (ای.بی.سی.))، «سرویس سخن‌پراکنی عمومی» (پی.بی.اس.))، «شبکه تلویزیونی کابلی سی.ان.ان.» و «شبکه تلویزیونی فاکس‌نیوز»؛ مورد بررسی واقع شده‌اند. در پایان این فصل نیز فهرست مأخذ علمی مورد ارجاع درباره مطالب مندرج در بخش‌های آن، ارائه گردیده است.

— فصل سوم کتاب، با عنوان «جهان سوم در برابر سلطه ارتباطی و اطلاعاتی غرب»، دارای پنج بخش است. در بخش یکم این فصل، «نابرابری‌های ارتباطی و اطلاعاتی جهانی» (جغرافیای نابرابری‌ها — نابرابری‌های ساختاری، نابرابری‌های مربوط به اطلاعات و معرفت‌ها، امکانات و وسایل استفاده از ارتباطات رسانه‌ای — ریشه‌ها و زمینه‌های توسعه نیافتگی ارتباطات در جهان سوم — بسی سواد و نابرابری‌ها و پراکندگی‌های ارتباطات)، بررسی شده‌اند. بخش دوم فصل مذکور، به مطالعه درباره «نظریه آمریکایی جریان آزاد اطلاعات» در جهان، اختصاص یافته است و طی آن، چگونگی مقابله آمریکا با کارتل خبری

خبرگزاری‌های اروپایی در سطح جهانی، طرز استفاده از حمایت اکثریت کشورهای عضو سازمان ملل متحد برای پیشبرد نظریهٔ یاسد شده و اختلاف نظر آمریکا و فرانسه در مورد این نظریه، تشریح شده‌اند.

در بخش سوم این فصل، «نظریه‌ها و الگوهای غربی کاربرد ارتباطات در نوسازی و توسعهٔ جهان سوم»، با تکیه بر دیدگاه‌های «دانیل لرنر» و «ویلیور شرام»، دو نظریه پرداز معروف آمریکایی، راجع به «گذر از جامعهٔ سنتی و نوسازی خاورمیانه» و «ارتباط جمعی و توسعهٔ ملی در کشورهای در حال توسعه»، مطرح گردیده‌اند.

بخش چهارم فصل سوم کتاب، در مورد «تصویرسازی و تحریف خبری در رسانه‌های غربی» است. در این بخش، «ریشه‌های تاریخی نگرش‌های تحقیرآمیز غربی دربارهٔ جوامع شرقی، از دوران باستان تا دورهٔ معاصر» و همچنین نظریه‌های انتقادی مربوط به «امپریالیسم خبری و تحریف واقعیت‌ها»، «روش‌های پژوهش در تصویرسازی و سایل ارتباط جمعی غرب» و «چگونگی پوشش خبری انقلاب اسلامی در رسانه‌های غربی»، بررسی شده‌اند.

در بخش پنجم این فصل، به مطالعه دربارهٔ «سلطهٔ ارتباطی، سیاست‌های جهانی و روابط بین‌المللی» پرداخته شده است و طی چند مبحث، بر اهمیت «نقش ارتباطات در روابط بین‌المللی» (کاربرد ارتباطات در سیاست‌های جهانی - گزارشگری جنگ‌ها و بحران‌ها، سوابق و علل توجه به اخبار خشونت و جنگ)، «جهانی‌سازی اقتصادی و فرهنگی در عصر اطلاعات» (مقررات‌زدایی و خصوصی‌سازی ارتباطات و گسترش جهانی فرهنگ رسانه‌ای)، «ارتباطات و تحولات دیپلماسی» (دیپلماسی عمومی، دیپلماسی فرهنگی و دیپلماسی رسانه‌ای) و «دیپلماسی رسانه‌ای و سیاست خارجی» (دیپلماسی رسانه‌ای و هویت

ملی، دیپلماسی رسانه‌ای و تصویر بین‌المللی و دیپلماسی رسانه‌ای و سلسله مراتب سیاسی جهانی)، تأکید گردیده است.

در پایان فصل سوم کتاب هم فهرست مآخذ علمی مورد ارجاع در بخش‌های مختلف آن، معرفی شده است.

- در فصل چهارم کتاب، با عنوان «جهان سوم و نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات»، پنج بخش پیش‌بینی شده‌اند. بخش یکم این فصل، به «بازنگری پژوهشگران انتقادنگر درباره نابرابری ارتباطات و عدم تعادل اطلاعات»، اختصاص یافته است.

در بخش دوم فصل مذکور، به «کوشش‌های ارتباطی جنبش کشورهای غیرمتعهد»، شامل تصمیمات کنفرانس سران این جنبش در الجزیره (سپتامبر ۱۹۷۳) و در کلمبو (اوت ۱۹۷۶) و همکاری برای تأسیس شبکه خبرگزاری‌های کشورهای غیرمتعهد، پرداخته شده است.

بخش سوم این فصل «مساعی ارتباطی جدید یونسکو»، در مورد «پیشبرد سیاست‌های ملی ارتباطی»، «گزارش مقدماتی کمیسیون بین‌المللی مطالعه درباره مسائل ارتباطات»، «اعلامیه یونسکو راجع به نقش بین‌المللی وسایل ارتباط جمعی»، «برنامه بین‌المللی یونسکو برای توسعه ارتباطات» و «گزارش نهایی کمیسیون بین‌المللی مطالعه درباره مسائل ارتباطات» و «قطعنامه مربوط به اصول اساسی برقراری یک نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات» را دربرگرفته است.

بخش چهارم فصل چهارم کتاب، حاوی یک بررسی تکمیلی در مورد «یونسکو، غیرمتعهدها و سیاست‌های اطلاعاتی و ارتباطی» است. در این بخش، «مفاهیم مختلف سیاست‌های اطلاعاتی و ارتباطی»، «اعلامیه مربوط به نقش وسایل ارتباط جمعی در روابط بین‌المللی»، «اقدامات ارتباطی غیرمتعهدها» و «قطعنامه تونس برای توسعه اطلاعات و ارتباطات در جهان سوم»، مطرح شده‌اند. بخش پنجم فصل یادشده، به

تشریح «اعلامیه یونسکو درباره نقش وسایل ارتباط جمعی در روابط بین‌المللی» (تاریخچهٔ پر تضاد اعلامیه، سخنان مدیرکل «یونسکو» در مورد تصویب اعلامیه؛ بررسی اصول اعلامیه - توجه به خواست‌های جهان سوم و برخورد آزادی و مسئولیت) اختصاص یافته است.

در آخر این فصل، مآخذ علمی مورد ارجاع در بخش‌های مختلف آن، معرفی گردیده‌اند و پیوست‌هایی، شامل مقاله «حفظی توپوز»، محقق ارتباطی ترک در مورد «مسئله عدم تعادل جهانی اطلاعات»، سخنرانی «مصطفی مسمودی»، وزیر سابق اطلاعات و سفیر پیشین تونس در «یونسکو»، «مجموعه‌ای از مصوبات کنفرانس‌های سران کشورهای غیرمتعهد»، «متن قطعنامه تونس برای تجدید تعادل وسایل ارتباط جمعی» (مصوب ۲۷ نوامبر ۱۹۷۶) و «متن اعلامیه یونسکو درباره اصول بنیادی مربوط به کمک وسایل ارتباط جمعی در تحکیم صلح، تفاهم بین‌المللی، پیشبرد حقوق بشر و مبارزه علیه نژادپرستی، «آپارتاید» و تحریک به جنگ» (مصوب ۲۸ نوامبر ۱۹۷۸)، ارائه شده‌اند.

- فصل‌های پنجم، ششم، هفتم و هشتم کتاب ارتباطات بین‌المللی، که در جلد دوم آن عرضه شده‌اند، به ترتیب، «برنامه یونسکو درباره توسعه ارتباطات»، «برنامه بزرگ یونسکو در مورد ارتباطات در خدمت انسان»، «دگرگونی سیاست‌ها و برنامه‌های ارتباطی یونسکو: استراتژی نوین ارتباطی به جای نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات»، و «یونسکو و مسائل مقررات‌گذاری بین‌المللی ارتباطات الکترونی» را در بر می‌گیرند. شرح تفصیلی رؤس مطالب مندرج در بخش‌های مختلف چهار فصل مذکور، در پیشگفتار جلد دوم، ارائه گردیده‌اند.

اکنون به مناسبت انتشار کتاب ارتباطات بین‌المللی، فرصت را مغتنم می‌یابم تا از همکاران گرامی هیئت علمی گروه علوم ارتباطات دانشگاه

علامه طباطبایی، آقایان دکتر حسن سعیدی، دکتر اسدالله معتمدنژاد، دکتر حسین علی افخمی و دکتر احمد میرعابدینی، که در سال‌های اخیر، کوشش‌های قبلی اینجانب برای آموزش این زمینه مهم مطالعات ارتباطی را ادامه داده‌اند و همواره مشوق چاپ کتاب بوده‌اند، سپاسگزاری کنم و مراتب امتنان فراوان خودم را از دوستان ارجمند، آقایان شعبانعلی بهرام‌پور و ابراهیم شمشیری، رؤسای پیشین و دوست گرامی آقای محمد مهدی انصاری، رئیس کنونی «دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها»، که مقدمات و امکانات انتشار آن در مجموعه انتشارات این دفتر را فراهم آوردند، اعلام دارم. در این زمینه، زحمات گرانقدر خانم‌ها فاطمه کیهان و شبهم یونسی‌خواه، مسئول پیشین و مسئول کنونی انتشارات «دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها» در طراحی و صفحه‌آرایی کتاب و تهیه و تدوین فهرست مآخذ و نمایه آن و همچنین کوشش‌های پرازش خانم زهرا نجفیان، همکار دبیرخانه «انجمن ایرانی مطالعات جامعه اطلاعاتی»، در حروفچینی متن کتاب نیز موجب سپاس و امتنان‌اند.

کاظم معتمدنژاد

مرداد ماه ۱۳۸۹